

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ทรัพยากรสัตว์น้ำโดยเฉพาะปลาจัดว่าเป็นแหล่งอาหารโปรตีนราคาถูกของประชาชนโดยทั่วไป และมีความสำคัญด้านเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งพันธุ์ปลาน้ำจืดสามารถจับได้โดยทั่วไปจากแหล่งน้ำธรรมชาติ แต่ในปัจจุบันจากความต้องการบริโภคสัตว์น้ำมีมากยิ่งขึ้น จึงทำให้อาชีพการจับสัตว์น้ำเพื่อยังชีพเปลี่ยนมาเป็นการค้า ซึ่งส่งผลให้จำนวนสัตว์น้ำนานาชนิดโดยเฉพาะปลา ลดปริมาณลงอย่างต่อเนื่อง จนเกินความสามารถในการรองรับของทรัพยากร และนอกจากนี้แหล่งน้ำธรรมชาติที่เป็นถิ่นอาศัยของสัตว์น้ำก็เปลี่ยนแปลงไป เช่น การเกิดมลพิษของน้ำ แหล่งน้ำตื้นเขิน สิ่งเหล่านี้ส่งผลกระทบต่อการใช้ประโยชน์ทั้งในแง่การสูญเสียแหล่งสร้างรายได้ แหล่งอาหารเพื่อยังชีพ รวมทั้งส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศและสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ที่อาศัยอยู่ในแหล่งน้ำนั้น ๆ และสภาพทางเศรษฐกิจ สังคมและสภาพการทำงานประมงในปัจจุบันของเกษตรกรเปลี่ยนแปลงไป ทำให้ทรัพยากรพันธุ์ปลาบางชนิดในปัจจุบันไม่สามารถจับได้แล้วทำให้เสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ในทางธรรมชาติ ซึ่งส่งผลกระทบต่อห่วงโซ่อาหารในระบบนิเวศของแหล่งน้ำ จากสภาพปัญหาการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว โดยทั่วไปมีสาเหตุมาจาก การเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพ เคมี ภาพ ชีวภาพของแหล่งน้ำ ปัญหาการทำงานประมงที่มีการใช้เครื่องมือประมงที่สามารถจับปลาได้ในปริมาณมาก จับได้ปลาทุกขนาด ตลอดจนการจัดการจัดการที่ดีของชุมชน ดังนั้นการบริหารจัดการแหล่งน้ำ เพื่อมุ่งเน้นการจัดการทรัพยากรพันธุ์ปลาในแหล่งน้ำธรรมชาติอย่างเหมาะสมให้มีประสิทธิภาพและสมดุลย์ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดกับความต้องการของชุมชน

สภาพการอนุรักษ์ทรัพยากรประมงในบึงละหานของชาวประมงและหน่วยอนุรักษ์สังกัดกรมประมงได้มีการจัดทำแนวเขตเพื่อการอนุรักษ์ปลาในฤดูวางไข่ ซึ่งจัดทำในเส้นทางกรอพยพเข้า-ออกของพันธุ์ปลาในบึงละหาน การใช้เครื่องมือประมง และการส่งเสริมให้มีการจับปลาในปริมาณที่เหมาะสม ไม่จับปลาในฤดูวางไข่ ไม่จับปลาที่มีขนาดเล็กเกินไป แต่ก็ยังขาดการได้รับการแนะนำส่งเสริมให้ชาวประมงอย่างทั่วถึงถูกต้อง จึงทำให้ขาดความร่วมมือของชาวประมงที่ทำการประมงในพื้นที่แห่งนี้ โครงการชลประทานชัยภูมิ (2537) รายงานว่าในปี 2533 กรมที่ดินได้ทำรังวัดปักหมุดแนวเขตเพื่อออกหนังสือสำคัญสำหรับที่ดินสาธารณะครอบคลุมพื้นที่บึงละหานพบว่าพื้นที่โดยรอบ ประมาณ 18.181 ไร่ 3 งาน 52 ตารางวา (หรือ 29.65 ตารางกิโลเมตร) จากการศึกษาโดย ประโยชน์ เตชะเพ็ญเลิศ (2532) พบว่าประชาชนที่อาศัยโดยรอบบึงละหานจำนวน

4,035 ครัวเรือนในพื้นที่ตำบลละหาน ตำบลบ้านกอก ตำบลหนองบัวบาน ตำบลหนองบัวใหญ่ รวมทั้งสิ้น 23 หมู่บ้าน ใช้น้ำจากบึงเพื่อการอุปโภค บริโภค เกษตรกรรม และทำการประมงน้ำจืด ปลูกน้ำจืดที่จับได้ยังเป็นแหล่งสร้างรายได้ให้แก่ประชาชนที่อาศัยอยู่โดยรอบพื้นที่ คิดเป็นร้อยละ 60 ของรายได้ทั้งหมด มหาวิทยาลัยขอนแก่น (2532) ทำการสำรวจสถานภาพและปัญหาในพื้นที่ชุ่มน้ำบึงละหาน พบว่า มีความขัดแย้งจากการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร เพราะบางพื้นที่ในบึงละหานนั้นมีการทำนาบัวและใช้สารปราบศัตรูพืชเพื่อฆ่าหนอน แมลงและหอยที่กินบัว ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศซึ่งมีผลต่อโครงสร้างของประชากรปลา นอกจากนี้ยังมีการจับปลาในฤดูวางไข่ การใช้เครื่องมือประมงที่ผิดประเภท การจับสัตว์น้ำในปริมาณที่มากเกินไป ประกอบกับปัจจุบันได้มีการขุดลอกและสร้างถนนเพื่อเป็นคันดินกั้นน้ำ ยิ่งส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศในบึงแห่งนี้มากยิ่งขึ้น เพราะพื้นที่บึงละหานมีสถานะเป็นพื้นที่สาธารณะที่ทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้อย่างเสรี หากยังขาดการควบคุมดูแลและความตระหนักถึงจิตจำกัลดการเพิ่มจำนวนของทรัพยากร โดยชาวบ้านที่อาศัยบึงละหานเพื่อทำการประมงส่วนใหญ่ยังคิดว่า “ปลาในบึงละหานไม่มีวันหมด” ซึ่งมหาวิทยาลัยขอนแก่น ได้เสนอให้บึงละหานเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่ควรประกาศเป็นเขตคุ้มครองสิ่งแวดล้อม และปริมาณสัตว์น้ำในบึงละหานบางชนิดซึ่งกินเนื้อเป็นอาหารมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะปลาปักเป้า ปลากระสูบ ปลาหมอไทย ปลาหมอช้างเหยียบ โดยมีสาเหตุมาจากการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ และระดับความเค็มของน้ำสูงขึ้น ส่งผลให้คุณภาพน้ำเหมาะสมต่อการเจริญเติบโต วางไข่ของปลาแต่ละชนิดดังกล่าว ลักษณะการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทำให้ส่งผลกระทบต่อแหล่งอาหารและแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำชนิดอื่นๆ โดยเฉพาะปลาที่กินพืชเป็นอาหาร จึงทำให้ปริมาณประชากรปลากินพืชมีจำนวนลดลงอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และยิ่งส่งผลกระทบต่อการลดจำนวนลงของประชากรปลาโดยรวม อีกทั้งการเพิ่มขึ้นทุกวันของจำนวนประชากรส่งผลให้มีชาวประมงที่จับสัตว์น้ำในบึงละหานมีจำนวนเพิ่มขึ้นตามไปด้วย และหากชาวประมงยังมีความต้องการจับสัตว์น้ำให้ได้ปริมาณเท่ากับในอดีต ข่อมเป็นการเพิ่มต้นทุนการจับสัตว์น้ำ ทำให้ชาวประมงเปลี่ยนแปลงวิธีการจับสัตว์น้ำ เช่น เพิ่มประสิทธิภาพ เพิ่มจำนวนเครื่องมือประมง และเพิ่มจำนวนชั่วโมงในการทำการประมง ซึ่งปัญหาเหล่านี้จะส่งผลโดยตรงต่อปริมาณทรัพยากรสัตว์น้ำ

สมโภชน์ อัครกะทิววัฒน์และคณะ (2525) ได้ทำการศึกษาด้านชีวประมงในบึงละหานพบพันธุ์ปลาจำนวน 32 ชนิดส่วนใหญ่เป็นปลาสร้อยนกเขา ปลากระสูบจุด ปลาขาวมน ปลาช่อน ปลาหัวแข็ง ปลาแป้นแก้ว และจากการสำรวจประชากรปลาในบึงละหานของ เทียนทอง อยู่เวชวัฒนา และคณะ (2538) จำนวน 2 ครั้งพบว่าครั้งที่ 1 พบปลา 25 ชนิด 13 ครอบครัว แยกเป็นปลาตระกูล Carp 35.02%, Catfish 1.13%, Murrel 43.70%, และ Miscellaneous 20.15% มีค่า Standing crop

4.24 กก./ไร่ ผลการจับด้วยกระแสไฟฟ้า 2.82 กก./ ชั่วโมง ครั้งที่ 2 พบปลา 16 ชนิด 8 ครอบครัว เป็นปลาตระกูล Carp 31.17% Murrel 8.12 % Miscellaneous 60.71 % มีค่า Standing crop 1.18 กก./ ไร่คิดเป็น 21,453.58 กก./พื้นที่บึงละหาน ผลการจับด้วยกระแสไฟฟ้า 1.17 กก./ ชั่วโมง เมื่อศึกษาด้านชาวประมง พบว่า ชาวประมงหาปลาเฉลี่ยวันละ 79 ราย จับปลาได้ 6.5 กิโลกรัม/วัน/ราย ชาวประมงจับปลาได้เฉลี่ย 2,372.5 กิโลกรัม/ราย/ปี ในจำนวนนี้ชาวประมงนำปลาไปขาย 4.97 กิโลกรัม/วัน/ราย บริโภคในครัวเรือน 1.5 กิโลกรัม/วัน/ราย รายได้จากการจำหน่ายปลา 99.40 บาท/วัน/ราย บึงละหานให้ผลผลิตคิดเป็น 56 กิโลกรัม/ไร่/ปี มีอัตราการใช้ประโยชน์ 65 ดัน/ปี สร้างรายได้ให้ชาวประมงประมาณ 2 ล้านบาท/ปี นันทวรรณ ประภามณฑล (2544) ได้ศึกษาปริมาณการจับสัตว์น้ำของครัวเรือนเกษตรกร พบว่า ปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ในบึงละหานมีปริมาณเฉลี่ยเท่ากับ 933 กิโลกรัม/ครัวเรือน/ปี โดยมีปริมาณการจับสัตว์น้ำสูงสุด 7,200 กิโลกรัม/ครัวเรือน/ปี ปริมาณการจับสัตว์น้ำต่ำสุด 1 กิโลกรัม/ครัวเรือน/ปี เครื่องมือที่ใช้จับสัตว์น้ำในบึงละหานส่วนใหญ่เป็นเครื่องมือ ประเภท ข่าย แห เบ็ด ลอบ อวน ฉมวก อีหลง (ลอบยื่น) มงหรือ ข่าย รวมทั้งมีการใช้เรือเพื่อทำการประมง มีการจับสัตว์น้ำตลอดทั้งปี ชนิดของสัตว์น้ำโดยเฉพาะปลาที่จับได้ในปริมาณมาก ได้แก่ ปลาสลาด ปลากระสูบจุด ปลาไส้ตันตาแดง ปลาสวาย ปลาหมอช้างเหยียบ ปลาสวายนกเขา เป็นต้น ผลผลิตที่ได้จากการจับสัตว์น้ำจะนำมาใช้ประโยชน์ในการบริโภคภายในครัวเรือน แปรรูปและเพื่อการจำหน่าย มีรายได้จากการจับสัตว์น้ำเฉลี่ย 20,349.20 บาท/ครัวเรือน/ปี

จากเหตุผลดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรสัตว์น้ำโดยเฉพาะปลาจากบึงละหานมีปริมาณเพิ่มสูงขึ้นทุกวัน จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการได้รับการแนะนำส่งเสริมให้ความรู้ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรประมง ศักยภาพการอนุรักษ์พันธุ์ปลาในบึงละหานของเกษตรกรเพื่อที่จะให้มีความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์พันธุ์ปลาและทรัพยากรสัตว์น้ำอื่นๆ นอกจากนี้ในการสร้างจิตสำนึก ทศนคติแก่เกษตรกรในพื้นที่ที่ใช้ประโยชน์โดยตรง เพื่อให้เห็นความสำคัญของการอนุรักษ์และมีความตระหนักในคุณค่าที่แท้จริงของพันธุ์ปลาและทรัพยากรสัตว์น้ำอื่นๆ ในพื้นที่แห่งนี้

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

เพื่อศึกษา

- 1) สภาพพื้นฐานทางสังคมและเศรษฐกิจบางประการของเกษตรกร
- 2) สภาพการจับปลาในบึงละหานและการได้รับการส่งเสริมความรู้เกี่ยวกับการจับปลาของเกษตรกร

3) สภาพการอนุรักษ์ การได้รับการส่งเสริมการอนุรักษ์และปัญหาในการอนุรักษ์พันธุ์ปลาของเกษตรกร

4) เปรียบเทียบสภาพการอนุรักษ์พันธุ์ปลาของเกษตรกรที่มีลักษณะพื้นฐานทางสังคมและเศรษฐกิจบางประการแตกต่างกัน

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

ในการศึกษาเรื่องนี้ได้กำหนดขอบเขตของการศึกษาไว้ดังนี้

1.3.1 ประชากรที่ศึกษา ได้แก่ เกษตรกรจำนวน 621 ครัวเรือน 18 หมู่บ้าน 4 ตำบล ในอำเภอจตุรัส จังหวัดชัยภูมิ ที่จับปลาในบึงละหาน

1) ตัวแปรที่ใช้ในการศึกษา

(1) สภาพพื้นฐานทางสังคม ได้แก่ เพศ อายุ ระดับการศึกษา แหล่งความรู้ การเป็นสมาชิกกลุ่มทางการเกษตร และจำนวนสมาชิกในครัวเรือน

(2) สภาพพื้นฐานทางเศรษฐกิจ ได้แก่ จำนวนแรงงานในครัวเรือน จำนวนแรงงานที่ใช้ในการจับปลา พื้นที่ถือครอง รายได้ของครัวเรือน สภาพหนี้สินและการออมทรัพย์ของเกษตรกร

(3) สภาพการจับปลา ได้แก่ สิ่งจูงใจในการจับปลา วัตถุประสงค์ในการจับปลา วิธีการจับปลา ชนิดของเครื่องมือที่ใช้จับปลา ระยะเวลาในการจับปลา จำนวนปลาที่จับได้ ชนิดของปลาที่จับได้ การใช้ประโยชน์จากปลาที่จับได้ แหล่งจำหน่ายปลา รายได้จากการจำหน่ายปลา และปัญหาในการจับปลา

(4) การได้รับการส่งเสริมการอนุรักษ์ ได้แก่ ลักษณะการได้รับการส่งเสริมการอนุรักษ์พันธุ์ปลา ได้แก่ หน่วยงาน/องค์กรที่ให้การส่งเสริม วิธีการส่งเสริม สื่อที่ใช้ในการส่งเสริม และเรื่องที่ทำให้การส่งเสริม

(5) สภาพการอนุรักษ์ ได้แก่ พฤติกรรมการจับปลา การใช้เครื่องมือทำการประมง แหล่งความรู้เรื่องการอนุรักษ์พันธุ์ปลาที่เกษตรกรได้รับ จำนวนครั้งที่จับปลา การปล่อยพันธุ์ปลาเพิ่มเติม การควบคุมดูแลการจับปลาของหน่วยงาน/องค์กรท้องถิ่น

(6) ปัญหาในการอนุรักษ์พันธุ์ปลา ได้แก่ การใช้เครื่องมือทำการประมงที่ผิดกฎหมาย การจับปลาในฤดูวางไข่ การจับปลาทุกขนาดมาใช้ประโยชน์ ปัญหาสภาวะแวดล้อมทางธรรมชาติ ปัญหาเกี่ยวกับปัจจัยการผลิต ปัญหาเกี่ยวกับตัวเกษตรกร ปัญหาเกี่ยวกับสื่อที่ใช้ในการส่งเสริม ปัญหาเกี่ยวกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริม และปัญหาด้านหน่วยงานภาครัฐ

1.4 สมมติฐานการศึกษา

1.4.1 เกษตรกรที่มีระยะเวลาการจับปลาในรอบวันแตกต่างกัน มีสภาพการอนุรักษ์พันธุ์ปลาไม่แตกต่างกัน

1.4.2 เกษตรกรที่มีประสบการณ์ในการจับปลาแตกต่างกัน มีสภาพการอนุรักษ์พันธุ์ปลาไม่แตกต่างกัน

1.4.3 เกษตรกรที่มีวัตถุประสงค์ในการจับปลาแตกต่างกัน มีสภาพการอนุรักษ์พันธุ์ปลาไม่แตกต่างกัน

1.4.4 เกษตรกรที่มีรายได้จากการจับปลาแตกต่างกัน มีสภาพการอนุรักษ์พันธุ์ปลาไม่แตกต่างกัน

1.5 นิยามศัพท์เฉพาะในการศึกษา

การอนุรักษ์ หมายถึง การใช้ทรัพยากรพันธุ์ปลาอย่างชาญฉลาดเพื่อประโยชน์ของคน ในวิถีทางที่สอดคล้องและกลมกลืน เพื่อบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ไว้เป็นประโยชน์แก่ลูกหลานในอนาคต

สภาพการอนุรักษ์ หมายถึง ลักษณะวิธีการ การใช้ประโยชน์จากพันธุ์ปลาอย่างประหยัด คุ่มค่า มีความยั่งยืน และมีการทดแทน ส่งเสริมการรักษาสิ่งแวดล้อมในเขตพื้นที่บึงละหาน อำเภอจตุรัส จังหวัดชัยภูมิ

พฤติกรรม หมายถึง การแสดงออกในด้านการอนุรักษ์พันธุ์ปลาของเกษตรกรในเขตพื้นที่บึงละหาน อำเภอจตุรัส จังหวัดชัยภูมิ

การส่งเสริมการอนุรักษ์พันธุ์ปลา หมายถึง การถ่ายทอดหรือเผยแพร่บริการความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากพันธุ์ปลาในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อให้เกษตรกรสามารถจับปลาได้ตลอดไป ได้แก่ การส่งเสริมด้านความรู้และเทคโนโลยี การสนับสนุนปัจจัยการผลิต เทคนิควิธีการส่งเสริม การรวมกลุ่มและการบริการ

โครงการอนุรักษ์พันธุ์ปลา หมายถึง กิจกรรมการอนุรักษ์พันธุ์ปลาในเขตพื้นที่บึงละหาน อำเภอจตุรัส จังหวัดชัยภูมิ ของหน่วยงาน/องค์กรอย่างมีจุดประสงค์ มีเป้าหมาย

พันธุ์ปลา หมายถึง ชนิดของปลาที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่บึงละหาน อำเภอจตุรัส จังหวัดชัยภูมิ

การจับปลา หมายถึง การกระทำใด ๆ โดยการใช้เครื่องมือประมงเพื่อให้ได้มาซึ่งปลาในเขตพื้นที่บึงละหาน อำเภอจตุรัส จังหวัดชัยภูมิ

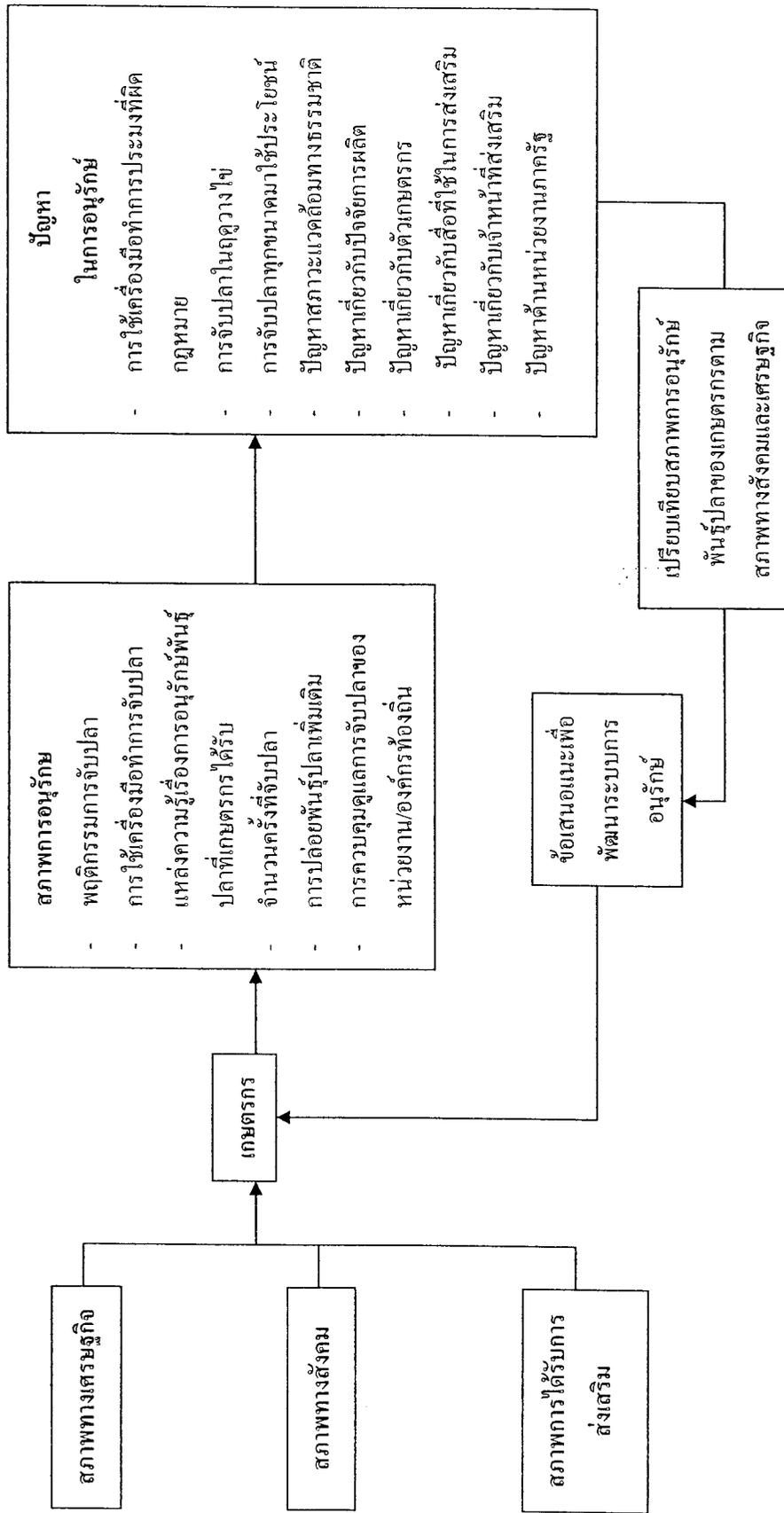
ปัญหาในการจับปลา หมายถึง ข้อขัดข้องในการจับปลา การอนุรักษ์พันธุ์ปลา การใช้ประโยชน์ที่ไม่เป็นไปตามความต้องการหรือสภาพที่ควรจะเป็นในการใช้ประโยชน์จากพันธุ์ปลาของเกษตรกร

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

เมื่อทำการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลครบถ้วนตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ทำให้ทราบสภาพทั่วไปในด้านลักษณะพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรผู้ที่ใช้ประโยชน์ในการทำ การประมงในเขตพื้นที่บึงละหาน อำเภอจัตุรัส จังหวัดชัยภูมิ เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการเลือกใช้ เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกร สภาพการอนุรักษ์พันธุ์ปลาและ การได้รับการส่งเสริมการอนุรักษ์พันธุ์ปลาของเกษตรกรผู้ที่ใช้ประโยชน์ เป็นข้อมูลในการกำหนด แนวทางการแก้ไขปรับปรุงการส่งเสริมการอนุรักษ์พันธุ์ปลาในปัจจุบัน และสามารถนำข้อมูลไปใช้ เป็นแนวทางในการวางแผนการอนุรักษ์พันธุ์ปลาได้อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ สอดคล้อง กับความต้องการของเกษตรกรในอนาคตต่อไป

1.7 กรอบแนวคิด (Conceptual Framework)

การศึกษาสภาพการอนุรักษ์พันธุ์ปลาของเกษตรกรในบึงละหาน จังหวัดชัยภูมิ เพื่อสามารถ นำข้อมูลไปใช้เป็นแนวทางในการวางแผนการส่งเสริมการอนุรักษ์พันธุ์ปลาได้อย่างมีประสิทธิภาพ และมีการใช้ประโยชน์จากพันธุ์ปลาได้อย่างยั่งยืน ดังภาพที่ 1.1

ภาพที่ 1.1 กรอบแนวความคิดในการศึกษา